

Fabijan Božiković

»OSNOVI MARKSISTIČKE FILOZOFIJE«

Pod »Osnovi marksističke filozofije« ovdje razumijevamo knjigu koju su napisali dr. Andrija B. K. Stojković i dr. Bratislav R. Petrović, redoviti profesori Beogradskog univerziteta, u izdanju »Naučne knjige«, Beograd 1982. Knjiga je naučni priručnik i, kao takva, ima sve oznake dobrog priručnika. Pregledna je, jezgrovito pisana, jasna, stručno vrlo informativna. Tekst nije zatvoren. Autori se ne zadovoljavaju tek izlaganjem marksizma nego svako pitanje koje obrađuju stavljaju na svoje mjesto u općem okviru filozofije. Marksizam i njegove elemente u pojedinim elementima identificiraju s elementima drugih filozofskih smjerova kada ih treba identificirati, suprotstavljaju kada ih treba suprotstaviti. To je identificiranje i suprotstavljanje izrađeno s bržljivošću tako da su autori uspjeli dati oštru sliku marksizma. Skolastičkog filozofa, međutim, iznenađuje odsutnost dokazivanja iznošenih stavova na takav način. No to se može shvatiti tako da autori žele dati prikaz marksizma, a ne njegovo utemeljenje. Tu i tamo se spominje iz čega se uzima dokaz za marksističku materijalističku filozofsku viziju, ali se ti dokazi ne razvijaju. Zanimljive su osude staljinizma i sličnih pojava kao i tvrdnje o samostalnim putovima u socijalizam prema danim okolnostima, o samoupravljanju itd. izvedenih iz načela imanentnih dijalektičkom materijalizmu.

Autorov apel

U osnovi ove knjige stoji nastavni program marksističke filozofije, koju inspirira »Platforma za X kongres SKJ« (*Komunist*, beogradsko izdanje, br. 848, 18. VI 1973, str 56): »Mora se nastaviti borba za marksističku idejnost u celokupnom vaspitno-obrazovnom procesu. Metod marksističke analize društva i dijalektičko-materijalistički pogled na svet moraju postati idejna osnova svih nastavnih planova i vaspitnih sadržaja.« Autor Stojković nadodaje: »Marksisti ne smiju gubiti iz vida jedinstvenost idejnog vaspitanja i idejnost u obrazovanju: idejnost se ne postiže parcijalnim metodama i aktivnostima putem nastave koju vode za to zadužene 'marksističke katihete' uz indiferentan stav većine ostalih nastavnika i vaspitača već je idejnost povezana sa celinom ciljeva našeg društva i nastavno-obrazovnog procesa, koji moraju biti usmereni formiranju marksističkog pogleda na svet... Ostvarivanju tih ciljeva mora doprinostiti i nastava svih predmeta koji se neguju na univerzitetu, i cjelokupan društveni proces uključujući i 'novu idejno-obrazovnu funkciju svih sredstava javnog komuniciranja'« (Platforma za X kongres SKJ, br. 52, str. 52). Takav univrezalan pedagoški i formativno-informativni marksistički program svoje knjige pisac je opravdao svojim apelom na prethodnim stranicama: »Materijalistički pogled na svet znači da u svetu van čoveka nemi ni boga, ni smisla ni svesne svrhe, da je čovek autonoman-odgovoran samo sebi i društvu odnosno čovečanstvu. Konstatovanje da je čovekov položaj u svetu takav možda je strahotno, a ukazivanje na njegov autonoman položaj i ljudski zadatak može čoveku pasti teško u poređenju sa utopijom koju mu pruža religija — ali je za čoveka ipak bolje da stvarnosti što pre pogleda u oči nego da živi u iluzijama« (str. 25, br. 22.). Stvarnosti se pak najbolje gleda u oči, dakako, kroz autorovo izlaganje u njegovoj knjizi.

Prisiljavanje autora da nas poslušā

Na taj se apel autora svi vjernici pa i ja s njima oglašujemo vjerujući da Bog nije iluzija ni da čovjek nije nužno (neminovno) biće odgovorno sebi, društvu i nikome drugome.

Pa što sada? Da svaki živi sa svojim credom, sa svojom »iluzijom« (jer i vjernici misle o materijalistima da žive u iluziji kao što i ovi misle o vjericima), ili da pokušamo jedni drugima sebe bolje iskazati? Ovo posljednje zasigurno je poželjnije, jer čovjekov razum nije za stvaranje iluzija nego je mogućnost upoznavanja istine koja je za sve jednaka pa je svi mogu i pronaći i drugima priopćiti. Evidentno je, naime, da je u našem slučaju nisu svi pronašli.

No, je li moguće našem autoru bolje iskazati naše vjerničko uvjerenje? Je li on spreman poslušati razloge našeg vjerovanja? Čini se da nije. I to je ono što nas najviše boli kad se s njim kao ljudi susretnemo, pa makar i posredovanjem njegove knjige. Tko s ljudima postupa tako da im unaprijed odnese pravo riječi u razgovoru na svojoj razini?

Profesor Stojković, naime, tvrdi da »religijske dogme nisu naučna znanja«, iako se mogu »izlagati sređeno i na neki način dokazivati«, jer se »njihova tačnost, po pravilu ne može objektivno proveriti te se u njih može samo verovati ili ne verovati« (str. 14, br. 8). On odbacuje »natprirodni svet duha i ideja kao iluzorni plod mašte« (str. 23, br. 19). Napominje da su idealizmu (= religiji) potrebni »zaobilazni putevi, da bi na ovaj ili onaj način Izveo objektivnu realnost iz duha, svesti, psihike i si.« (str. 28, br. 25). Pridodaje, da »razne teološke filozofije (neotomizam, neoavgustinizam, budizam, pravoslavna misao itd.) u principu ograničuju domot nauke da bi zasnovale primat vere nad znanjem« (str. 34, br. 32, 4). Prema njemu su metode filozofije, kojom se služi religija »anaučne, tj. spekulativno-utopijske« (str. 35, br. 33 i 34). Ističe činjenicu da i »najreakcionamije religijske filozofije teže da se na neki način suglase sa orirodnim naukama«, no to ne znači »da su naučne u svojoj osnovi« (str. 58, br. 38). Naposljetku kaže da Je svaki teološki i spekulativno-metafirirki filozofski pravac »krajno anaučan« (str. 41, br. 42). Sve to dakako ničim ne dokazuje.

Sve što bismo, dakle, mi vjernici htjeli donijeti u prilog našem vjerovanju, prema autoru Je anaučno, spekulativno-iluzorno. Budući da ipak želimo svoje uvjerenje naučno racionalno braniti, prije nego započnemo svoju obranu, dokazat ćemo opravdanost njezine naravi i metode, tj. da u reoioeiii ne postupamo anaučno, spekulativno-iluzorno nego naučno-racionalno. Učinit ćemo to ispitujući razlog tog neshvatljivog držanja autora.

Razlog zašto autor postupak opravdanja vjerničkog uvjerenja u Požiu opstojnost shvaća spekulativno iluzornim i nenaučnim smješten Je u niegovu shvaćanju marksističke filozofije kao naučno-ideološkog gledanja na svijet. Za nj Je *nauka* utvrdila zakon o *nestvorenosti* mase i energije (str. 70, br. 71). On smatra »stav o temporalnoj I kauzalno-generičkoj nrimamosti *materije nad duhom naučno dokazanim*«, (str. 25. br. 22). Prema autoru, materijalizam se dokazuje *prirodnouučnim* dokazima, »hipotezom Kanta i Laplasa, Džemsa Džinsa, Fesenkova, Smita i drugih astronoma po kojima je Sunčev sistem sa Zemljom i ostalim planetarna nastao prirodnim putem«. *Astronomija* daje prirodnoznanstvenu premisu na kojoj počiva materijalizam, a ta prirodnoznanstvena premisa glasi: »Vasiona je *beskonačna* i kvantitativno — u prostoru i vremenu, i kvalitativno — u pogledu raznovrsnosti postojanja i kretanja materije, koja je *večna, nestvoriva* i neuništiva« (str. 72, br. 72).

Ne treba dalje nizati tekstove. I Iz ovih je jasno da autor misli da je pozitivna, iskustvena nauka dokazala slijedeće:

- da je materija po sebi
- da je materija beskonačna
- da je materija vječna
- da je beskrajno savršena
- da je duh materijalan (primarnost materije nad duhom).

Ako je sve to znanstveno, a to će reći, iskustveno dokazano, ostaje li još nešto što bi marksističku filozofiju činilo filozofijom i što bi govorilo o tome da marksistička filozofija nije iskustvena nauka? Ostaje još samo marksistička ideologija koja se »ogleđa u tome što ona sadrži vrednosnu-normativnu ocenu sveta i predstavlja viziju društvenog života u budućnosti i izražava krajnje ciljeve i ideale radničkog pokreta« (Petrović, str. 267, br. 265.). Ali, otkuda se dobiva ta Ideologija? Ta Ideološka strana marksizma »počiva na naučnoj analizi stvarnosti, na saznanju realnih tendencija razvoja ljudskog društva« (Petrović, na ist. mj.). Zato se tom ideologijom mogu pratiti i naučno analizirati konkretni društveni procesi u prošlosti i sadašnjosti kao što se mogu utvrditi i njihovi konkretni tokovi u budućnosti nalik na utvrđivanje kretanja zvijezda nekoć, sada i ubuduće. Prema tome, i marksistička ideologija svojevrsna je Iskustvena nauka kojoj je objekt zakonitost procesa razvoja ljudskog društva. Što dakle marksističku filozofiju čini filozofijom, ako naučnim putem, a ne filozofskom spoznajom otkriva da je materija po sebi nestvoriva itd.? Autoru ne ostaje drugo nego ili marksističkoj filozofiji zaniijekati značaj filozofije ili se odreći svojih tvrdnja o znanstvenom dokazivanju da je materija po sebi i nestvoriva.

Pitanje, zašto autor ipak tvrdi da pozitivna *nauka* dokazuje da je materija biće po sebi, beskrajno, vječno i beskrajno savršeno, može imati više odgovora.

Ponajprije on ima krivi pojam religijskog znanja. Prema njegovoj slabo teološkoj Informaciji ta znanja nisu Iz Iskustva nego su plod »božanskog otkrovenja« (str.14, br. 8), što je točno samo djelomično, jer su mnoga teološka znanja i plod ljudskog umovanja na temelju iskustva, npr. Božja opstojnost i porijeklo svega od Boga. Dalje, religijska znanja za njega su ona znanja »koja se ne mogu objektivno proveriti« (str. 14, br. 8). To je točno, ali takve su i sve materijalističke dogme o materiji. Zar se »biti po sebi«, beskrajnost materije, njezina vječnost I beskrajna savršenost mogu *provjeriti*? Kako se može provjeriti da je materija tu bez uzroka? Jer čovjek je ne može proizvesti. Ili otkud znamo da je čovjek *jedini* stvaralački uzrok. Iskustvo nam govori samo to da je čovjek stvaralački uzrok, ali ne da je i jeldini. Je li jedini Ili je moguć još koji, o tome iskustvo šuti. Kako provjeriti da je materija beskrajna? Mjerenjem? Ali tko će i čime izmjeriti prostornu beskonačnost? Kako provjeriti da

je materija odvijeka? Jer je neuništiva? Ali neuništivost materije govori samo o njezinoj vječnosti u budućnosti, a ništa ne govori o njezinoj prošlosti, pa ni ekstrapolacijom, jer je budućnost materije potencijalna vječnost, a ne aktualna. Kako, naposljetku, eksperimentalno, iskustveno, provjeriti da je materija beskrajno savršena? Trebalo bi iskustveno saznati za sve njezine savršenosti da bi se moglo znati je li beskrajno savršena. Konačno, autor religijska znanja karakterizira onim znanjima koja se »mogu samo verovati ili neverovati«. Kao da materijalističke dogme o materiji po sebi, o njezinoj beskrajnosti itd. nisu predmet materijalističkog vjerovanja! Ako materijalisti o tim dogmama nemaju iskustva, niti ga mogu imati, ako ih ne mogu provjeriti, ne ostaje im drugo nego da u njih vjeruju, jednako kao i vjernici u svoje dogme. I, ako je autor gorljiviji materijalist nego što sam ja spiritualist, neka zna da je gorljiviji vjernik od mene jer gdje prestaju pokus i iskustvo, tamo počinje vjera. No, da bi se autor od toga ograđio, dogme materijalista nazvao je naučnima, a dogme spiritualista nenaučnima, čime je sam sebe upleo u mrežu nesagledanih teškoća.

Možda je autor svojom tvrdnjom da se nestvorivost, beskonačnost i vječnost materije mogu *naučno* dokazati htio izbjeći teškoće dokazivanja tih postavki. Jer, doista, problem dokazivanja nestvorivosti, beskonačnosti i vječnosti materije prema sovjetskim je autorima »jedan od najtežih«. Najčešće u tom dokazivanju sovjetski filozofi upadaju u *circulus vitiosus* prema izjavi lenjingradskog filozofa V. I. Sviderskija.¹ Međutim, to je dokazivanje autor mogao izbjeći tako da jednostavno ustvrdi da je materija po sebi, beskonačna i vječna ne objašnjavajući to dalje, kao što čine sovjetski filozofi u svojim priručnicima, i ne zauzimajući se za naučnu dokazanost apsolutnosti materije i njezinih atributa. Ako baš to nije htio, mogao je ustvrditi da se apsolutnost materije i njezinih atributa dokazuje naučno-filozofski, a ne samo naučno, jer je među marksistima poznato da se ta apsolutnost ne dokazuje samo prirodnim znanostima nego i filozofijom. »Problem filozofskog prirodoznanstvenog obrazlaganja beskonačnosti materije jedan je od najtežih, veli S. T. Meljuhin. U svojim praktičkim iskustvima ljudi imaju uvijek posla s ograničenim pojavama i njihovim osobinama pa se beskonačnost nikad ne manifestira u mjerama i pokusima.«² Mogao se napokon pozvati na filozofa Spinozu prema kojemu je priroda uzrok samoj sebi (*causa sui*). Tako čine sovjetski marksisti. U tim i takovim izjavama još je ipak manje znantvene slabosti nego u izjavi da je znanost dokazala da je materija biće po sebi, beskonačna i vječna.

I autorov pojam filozofije bio je odlučujući za njegovu *naukom* dokaznu apsolutnost materije i apsolutnost njezinih atributa. Prema autoru

* IVAN STRILIĆ, »Problem beskonačnosti materije u sovjetskoj filozofiji«, u *Obnovljeni život* 26 (1971) 100.

² Isto, str. 98.

je filozofija, što se tiče svoje ontološke, tj. objektivno-dijalektičke strane, [^]•nauka o najopštijim zakonima čovjekovog saznanog odnosa prema sve-tu« (str. 37, br. 36). U tom smislu zadatak je filozofije da »otkrije najopštija svojstva, odnose i zakone materijalističkog svijeta, društva i psihike« (str. 37, br. 36). Kao što vidimo, filozofija je »svojevrсна (univerzalna) nauka«, čija je svojevrsnost u tome što se bavi »najopštijim zakonima« koji prožimaju »vasionu«, a ne partikularnim, kojima se bave specijalne znanosti. Dakako, da je prema takvom poimanju filozofije za materijalista apsolutnost materije i apsolutnost njezinih atributa kao univerzalnih datosti u svemiru pitanje nauke. Samo je pitanje je li taj pojam filozofije prihvatljiv. Prema tom bi pojmu filozofija bila i ovo što slijedi: Newtonovo svođenje triju Keplerovih zakona na najopćiji zakon gravitacije, redukcija različitih partikularnih vrsta fenomena na jedinstvenu univerzalnu vrstu npr. redukciju različitih optičkih fenomena na elektromagnetizam, kao što je to učinio Maxwell, ili redukcija različitih dinamičkih fenomena također na elektromagnetizam, kao što je to učinio Einstein. Kako Je time čovjek promijenio svoj odnos prema svijetu, ne treba ni spominjati. Međutim, do Jedinstva svih optičkih fenomena i svih dinamičkih fenomena u elektromagnetizmu nije se došlo nekom filozofskom metodom nego metodom pozitivne specijalne znanosti, tj. matematike, s pomoću Maxwellovih jednadžbi i Lorentzove transformacije. I s pravom. Jer ujedinjavanje partikularnih zakona u univerzalnijim i najuniverzalnijim nije pitanje filozofije nego znanosti. Stoga definirati filozofiju kao naučnu redukciju specijalnih znanosti na univerzalnu znanost znači praktično zanjekati filozofiju i ostati u univerzalnom pozitivizmu, za razliku od Comteova pozitivizma koji se iscrpljivao specijalnim znanostima ne brinući se za njihovo ujedinjavanje u najopćenitijim zakonima. Autor tvrdi da Je religija bez veze sa znanostima pa da Je zato nenaučna, a sada vidimo da Je zapravo autorova filozofija afilozofska. Uostalom, ne samo mi neso i antropološki marksizam (praksizam) tvrdi to isto. I on ne shvaća filozofiju naukom kao ni mi te smatra (bar neki praksisti) da Je filozofija utoliko više filozofija ukoliko Je dalje od nauka, a to znači da Je filozofija to manje filozofija što Je bliža naukama i da prestaje biti filozofija te postaje afilozofska ukoliko se poistovjeti s naukom (sa znanosću), kao što Sni naS autor.

Bez sumnje, najsnažniji motiv zašto autor misli da apsolutnost materije i njezinih atributa dohvaćamo pozitivnim znanostima, a ne filozofijom kao spekulativnim doumljivanjem, jest taj što on svako spekuliranje smatra otrgnutim od realnosti pa, prema tome, iluzornim i štetnim. To je ona Kantova misao koja se kristalizirala u ambijentu Wolfvog dogmatizma, o »šupljim saznanjima« i »o pukim kombinacijama ideja čistoga uma« u *Krhki čistoga uma*. Čini se da je autor dosljedni učenik te Kantove misli. Kant je, naime, u spekuliranju o apsolutnosti materije i njezinih atributa konstatirao sukob transcendentálnih ideja u antinomiji čistoga

uma i afirmirao se kao čisti agnostik s obzirom na teoretsku spoznaju apsolutnog bića. Poznate su njegove teze i antiteze u spekulativnom procesu spoznaje (ne)stvarnosti svijeta i o njegovoj (ne)vječnosti i (bes)konačnosti.

Teza i antiteza o stvorenosti i nestvorenosti svijeta:

Teza: *Svetu pripada nešto što je ili kao njegov deo ili kao njegov uzrok jedno apsolutno biće.*

Antiteza: *Uopšte niti u svetu niti izvan sveta nikako ne postoji neko apsolutno nužno biće kao njegov uzrok.*[^]

Kant i tezu i antitezu jednako dokazuje spekulativnim razlozima. Tako čovjek filozofskim spekuliranjem ništa ne može saznati ni o opstojnosti apsolutnog bića ni o porijeklu svijeta.

Slično je s vječnošću i prostornom beskonačnošću svijeta.

Teza: *Svet ima svoj početak u vremenu, i po prostoru je isto tako zatvoren u granice.*

Antiteza: *Svet nema nikakvog početka u vremenu niti kakvih granica u prostoru, već je kako u pogledu vremena tako i u pogledu prostora beskonačan.**

I opet Kant spekulativno dokazuje da su i teza i antiteza jednako istinite. Drugim riječima, spekulativnim dokazima ništa ne možemo dokazati. Toga se naš autor drži pa čini dvije stvari: okreće se pozitivnim znanostima da one naučno utvrde da je materija po sebi (nužna), vječna i beskrajna i tako izbjegava Kantov agnostizizam, a svako spekuliranje naziva »racionalnošću«, »mističnošću«, »iluzornošću«, »zaobilaznim dokazivanjem« i tako potvrđuje Kantov negativni stav prema metafizici.

Međutim, i Wolfov je dogmatizam i Kantov agnosticizam, ako ne odavna, a ono svakako od suvremenih tomista nadiđen. Oni govore o konaturalnosti bića i o konaturalnosti spoznaje. Svako pojedino biće crpe »svoju bičevitost iz bitka«. Taj ih »realizatorni akt« čini sličnima i srodnima, jedinstvenima do panteističke zamisli, od koje ih odvaja različitost biti kao granica njihova bitka. Stoga se u svakoj spoznaji pojedinih bića, u kojima je ugraničen bitak, dohvaća cjelovit bitak kao *cilj*, kojemu u sinergizmu razumnog i voljnog čina čovjek ide svojom ontikom u susret, kao posljednjoj fazi svoga ostvarenja. Ta je spoznaja cjelovitosti Bitka u spoznaji pojedinih bića »vidovit spoznajni čin uma, slobodan od racionalnih izdjelanih elemenata«, od spekulacije. Taj »vidovit uvid u cjelovitost bitka nije tek anemičan rezultat *apstraktivno diskurzivnog rezoniranja*, nego izvoran orijentacioni *uvid* kojim čovjek u primordijalnom bljesku svijesti finalno vrednuje svu doživljenu stvarnost«.*

[^] I. KANT, *Kritika čistog uma*, Beograd 1970. str. 357–359; 334–335. (Preveo dr. Nikola M. Popović.)

* J. ČURIČ, *xConaturalitas*. Strukturalna srodnost svijesti i stvarnosti prema nauci Tome Akvinskoga.« u *Zbornik sv. Tome Akvinskoga u povodu 700. obljetnice smrti (1274–1974)*. Zagreb 1974, str. 39–64. Navodi u navodnicima nalaze se u članku mjestimično.

Kako izlazi iz ovog kratkog teksta, umni uvid u cjelovitost Bitka prisutan u svakoj našoj spoznaji primaran je element naše spoznaje. Time se nadilazi Kantov tautološki deduktivni krug, a spekulacija kao racionalizacija tog primarnog elementa dobiva svoje novo mjesto i ulogu. Nije nenaučna ni iracionalna, nije iluzorna ni mistična nego kategorijalna racionalizacija čiste umnosti. To je časno mjesto mogla zadobiti nakon što se uspelo pokazati kako se umnim uvidom razbija obruč koji je Kant stegao oko »proširene metafizike«, što je kod njega bilo urodilo prezirom spekulacije. To novo gledanje na racionalnu diskurzivnu metodu već je odavno prisutno na Rkt. bogoslovnom fakultetu u Zagrebu i nekim drugim visokim teološkim učilištima u Hrvatskoj pa je trebalo da se autor osvrne na to, a ne da spekulaciju kantovski etiketira nenaučnom. Bez tog osvrta marksistička filozofija ostaje neambijentirana u naš filozofski oVdje i danas, a među marksistima i vjernicima stvara nesporazume.

I *razrješenje* Kantovih sintetičkih sudova a priori, koji temelje njegovu filozofiju i racionalnu diskurzivnu metodu (spekulaciju) stavljaju izvan filozofskog kolosjeka, osvjetljaju neispravnost shvaćanja prema kojem bi i danas spekulacija bila anaučna, iracionalna i iluzorna. Kantovi sintetički sudovi a priori nisu, naime, ništa drugo nego sudovi o transcendentalnim relacijama među bićima, koje, doduše, nisu sadržane u apsolutnom sadržaju bića na formalan način, aU se temelje na tom sadržaju pa su zato apsolutne, nužne i bićima bitne. Tako se dokazalo da spekulacija u filozofiji nije ništa drugo nego racionalno uspoređivanje bića među sobom na temelju njihovih biti i po tom otkrivanje novih sklopova stvarnosti na području metafizike, jednako kao što matematika spoznaje nove matematičke stvarnosti uz pomoć uvida i kombiniranja odnosa među brojevima, koji su odnosi brojevima transcendentalni, budući da su ukorijenjeni u biti i bitnim sadržajima brojeva. Time se dolazi do toga da su metafizičke spoznaje sigurne kao i matematičke i da se do njih dolazi uočavanjem odnosa među bitima kao što se do njih dolazi u matematici uočavanjem odnosa među bitnim sadržajima brojeva. Doista, isto se tako evidentira da postoji nužno biće, ako nešto već postoji, stavljanjem onoga što postoji u odnos prema načinu postavljanja, kao što se $5 + 7$ evidentira da je 12 stavljanjem 5 i 7 u brojidbeni odnos. Stoga je s pravom K. Rahner utvrdio da su dokazi o Božjoj opstojnosti temeljeni na transcendentnim odnosima matematički sigurni i, ako Boga ne priznaju svi, to je samo zato što se protiv matematičkih stvarnosti ne može »nekažnjeno« djelovati, jer se tu radi o kvantiteti, dok se protiv metafizičkih realiteta može raditi, jer je u pitanju nevidljiva supstancija.

Ne zaslužuju, dakle, racionalni filozofski diskurzi (spekulacija) prezir koji ih prati u knjizi našega autora. Kako je pak o razrješivanju Kantovih sintetičkih sudova a priori u transcendentalne relacije u nas dosta pisano kao 0 novosti,^ ponovno se vidi kako je predstavljanje materijalizma u

* R. BRAJČIĆ »Transcendentalni odnošaji — temelj proširene metafizike« u *Obnovljeni život* 32 (1977) 394—417.

knjizi našeg autora lišeno našeg konkretnog filozofskog ambijenta. Marksistički orijentirani pisci naučili su poslije Koncila ne gledati na današnju religijsku situaciju u svijetu kao da je jednaka religijskoj situaciji koja je vladala u Marxovo doba. Kad će filozofski orijentirani marksisti prestati na skolastičku situaciju danas gledati očima prošlih stoljeća?

Daš odgovor na autorov apel

Poslije svega što smo rekli autor će moći bolje shvatiti naš odgovor na svoj apel. Vjernici se ne odazivaju da postanu ateisti, nego se još više učvršćuju u svojoj vjeri u kontekstu autorove ponude materijalizma. To je odgovor na autorov apel. Razlozi su ovi:

1. *Petar je čovjek.* U okviru materijalizma to znači: *Petar je materija* koja se pojavljuje u određenom fenomenu, ovdje u čovjeku. No, ako je Petar materija ukoliko ili koja se pojavljuje u određenom fenomenu a materija je neminovna (po sebi), beskonačna I vječna, tada je i Petar neminovna, beskonačna, vječna materija, dakako u restriktivnom smislu, ukoliko se naime, neminovna, beskonačna i vječna materija pojavljuje u fenomenu čovjek. Ali Petar se ne može s nužnim (neminovnim) bićem poistovjetiti samo restriktivno. Otkuda mu u tom slučaju ono što u njemu nije nužno (neminovno), budući da izvan neminovne (nužne) materije ništa drugo ne postoji?

2. Nužna, beskonačna, vječna materija, prema materijalistima, nije u pojedinim fenomenima, koji su svi odreda konačni, *sva*, nego samo jednim svojim *djelom*, a to znači da je u njima samo dio nužnog, beskrajnog, vječnog bića. Nužna (neminovna) pak materija kao konačan bitak ne može biti djeljiva, jer djeljivost pretpostavlja sastavljenost. A tko može sastaviti nužni, neminovni bitak, koji bi trebalo da bude materija? Sam sebe ne može, jer da bi mogao sam sebe sastaviti, morao bi već postojati. Ne može ga sastaviti ni drugo biće, jer Izvan nužnog, neminovnog bića ništa drugo ne postoji.

3. Albert Einstein gajio je prema redu i poretku u svemiru religiozno divljenje u kojem je bio izvor inspiracije za svakog znanstvenika u njegovu znanstvenu istraživanju.[^] Ali otkud baš takav red i poredak u svemiru, a ne drugi, koji je bez sumnje moguć kao I ovaj? Ili zašto mjesto ovog reda nije kaos? — pitao se Einstein. Dalje, je li ovaj red neminovan kao i materija Ili je slučajan ili je od neke Inteligencije izvan materije? Ne može biti neminovan, kad je moguće predstaviti drukčiji, kad je moguće predstaviti I kaotičnu materiju. Ne može biti ni slučajan, jer slučaj sve redove koji su se mogli ostvariti mjesto njega stavlja izvan mogućnosti ostvarenja. Prema tome, materija, koja bi kao neminovni, nužni bitak morala imati,

^{*} Vidi A. EINSTEIN, *Comment je vois le monde*. Paris 1934, str. 37—38.

posjedovati *sve* savršenosti, nema savršenosti drugih redova u svemiru nego što je savršenost ovoga koji je slučaj »izabrao«. Ne ostaje, dakle, reći drugo nego da je ovaj red od neke inteligencije, koja je izvan materije.

4. I iz stvaralačke prakse kao općeg pojma i kao marksističkog termina može se zaključiti da materija nije biće po sebi i da nije nužna (neminovna).

Praksa je svjesna svrsishodna čovjekova radna djelatnost kojom se prema ljudskim potrebama neposredno mijenjaju prirodni uvjeti ljudskog života. Da bi praksa to mogla biti, ona najprije mora biti subjektivni proces, tj. stvaranje određene zamisli u čovjeku. Čovjek »svoju gradnju gradi najprije u glavi prije nego što će je izgraditi u vosku« (Marx). Određena zamisao u glavi bitni je element stvaralačke prakse. Stvar treba najprije zamisliti, a onda ostvariti. No, ne radi se o bilo kakvoj zamisli ili projektu, nego o objektivnom, tj. onom koji predstavlja idealan analogon realno mogućeg te tako odgovara objektivnim zakonima svijeta. Drugim riječima, radi se o tome da zamisao bude ostvarljiva. Ona je to kad je objektivna, a objektivna je kad je točan odraz stvarnosti, iako ta stvarnost još ne postoji nego će tek postojati.

Poslije ostvarenja zamišljenoga projekta projektirana je stvar spoznatljiva kao sve ostale stvari koje primjećujemo osjetilima. Ona se više ne zamišlja nego se mišlju reproducira. Ta je reprodukcija identična sa zamišlju projektirane stvari. Tko npr. promatra Teslin elektrogenerator nizmjenične struje, taj ga reproducira kao idealan lik koji je Istovjetan sa zamišlju elektrogeneratora u Teslinoj glavi, s tom razlikom što je taj idealan lik ovdje reproduciran, dok je u Teslinoj zamisli bio kreativan. I upravo se tim identitetom reprodukcije i zamisli dokazuje, da je zamisao o generatoru bila objektivna.

Reprodukcija, dakle. Ima dvije funkcije: odraziti original (ostvoreni projekt) I pokazati da je zamisao originala objektivna. No, nema li svaka reprodukcija te dvije funkcije, pa i onda kad reproducira stvar koju čovjek nije napravio? Na to pitanje moramo odgovoriti pozitivno. Npr. misaona reprodukcija ili spoznaja jednog prirodnog kristala ne samo da je odraz kristala nego je i pokazatelj da je zamisao o kristalu moguća i da je ta zamisao objektivna, apstrahirajući od toga je li zamisao kristala u nečijoj glavi prethodila kristalu ili nije. Radi se samo o tome da je misao o stvari pokazatelj da se stvar *može* objektivno zamisliti kao moguća. To vrijedi i za prirodu u cijelosti (fisis). Nju možemo reproducirati I reproduciramo je, misaono je obuhvaćamo i izričemo. To činimo kada je definiramo »kao jedinstvo beskonačne raznovrsnosti polarizovanih stvari — procesa, koji se večno kreću i razvijaju u prostoru i vremenu, nezavisno od čovekove svesti i odražavaju se u njoj u procesu ljudske prakse« (str. 73, br. 75). Tom smo definicijom reproducirali u misli ono što je priroda objektivno. Ta je reprodukcija znak da se priroda, teoretski uzeto, *može* zamisliti kao

objektivna mogućnost, da se može po sebi projektirati. Dakako da priroda nije tako zamisliva od čovjeka, jer čovjek dolazi poslije nje. Ali nije pitanje je li priroda *od čovjeka* zamisliva kao objektivna mogućnost, nego, je li zamisliva kao objektivna mogućnost, a to ona jest. To pokazuje naša definicija o njoj.

Ne bismo sada htjeli zaključiti da priroda, budući da je, teoretski uzeto, zamisliva kao objektivna mogućnost, nije nužno biće, jer i o nužnom biću možemo i moramo misliti (zamišljati) kao o objektivnoj mogućnosti. Kad ono ne bi bilo objektivno moguće i kad se ne bi moglo misliti da je objektivno moguće, ne bi moglo ni postojati. Ništa što nije zamislivo objektivno mogućim, ne može postojati.

Zato iz toga što je priroda teoretski zamisliva kao objektivno moguća ne bismo htjeli zaključiti da ona nije nužno biće, već postavljamo pitanje: Kakvo ne smije biti zamislivo biće da bi se moglo reći da je ono nužno? Na to ćemo pitanje dobiti odgovor ako pogledamo kakvo je, kako izgleda zamišljeno biće koje, sigurno, nije nužno.

Ostvareni projekti, koji su prolazni fenomeni materije kao npr. Teslin generator, zasigurno nisu nužna bića. Kada se stoga takav objekt, kao što je Teslin generator, zamisli, zamišlju, sigurno, nismo izrazili nužno biće. Kakav je, kako izgleda, dakle, Teslin generator koji zamišljamo?

Promotrimo ga kroz proces stvaralačke prakse.

U procesu stvaralačke prakse kreativna ideja (kreativni lik) u *suprotnosti* je s onim što je zamišljeno i poslije ostvareno. To najprije vrijedi na gnozeološkom planu, što je jasno. Misao o stvari nije stvar. Ali, prema našem autoru, to vrijedi i na ontološkom planu, iako samo u relativnom smislu. Kreativni lik, koji je materijalan kao i zamišljena i ostvarena stvar, kao takav u suprotnosti je sa zamišljenom i ostvarenom stvari, čiji je on materijalan odraz, iako su i kreativni lik i stvar ista materija (materijalni po istoj materiji). To, preneseno na Teslin generator, znači da je on u relativnoj *suprotnosti* s kreativnim likom o sebi, s kojim je inače, što se tiče zajedničke materije, identičan. Budući da je Teslin generator nenuždan, zaključujemo da svaka zamišljena stvar, koja se zamišlja identičnom sa zamišlju i sa sobom, ali ne posve nego u relativnoj suprotnosti, nije nužno biće kao ni Teslin generator. No, upravo se tako zamišlja priroda (fisis, materia). I ona se zamišlja kao nešto što se odražava u čovjekovoj svijesti, danas aktualno, a od vječnosti potencijalno, i što s tom svijesću stoji u relativnoj suprotnosti, iako je s njom identična s obzirom na istu materiju. Stoga priroda (fisis, materia), koja se tako zamišlja, ne može biti nužno biće, kao što nije ni Teslin generator.

Nužno biće valja, dakle, drukčije zamisliti. Treba ga zamisliti bez dijalektike u štovstvu: stvar — misao, subjekt — objekt.[^] Treba ga zamisliti

[^] *Summa th.*, I, 14, 4, a. 1.

ti bićem u kojem je stvar i njezina misao o njoj pod svim vidicima jedno te isto. To je sv. Toma ovako izrazio opisujući Boga kao nužno biće: »In Deo intellectus intelligens, et id, quod intelligitur et species intelligibilis et ipsum intelligere sunt omnino unum et idem. Per hoc, quod Deus dicitur intelligens, nulla multiplicitas ponitur in eius substantia — U Bogu su razum, i ono što se spoznaje, i lik kojim se spoznaje, i samo spoznavanje posve isto. Ako kažemo da Bog spoznaje, time ne želimo unijeti u njegovu supstanciju bilo kakvu množinu (različitost).«[^]

I upravo zato što je čisti bitak čista misao, on je neproizvodiv. On ne može biti od drugoga, jer se misao kao samostojno biće ne može proizvesti. Misao se ne daje proizvesti kao učinak, koji se postavlja izvan uzroka. Čisti bitak kao čista misao razlog svoje opstojnosti može imati samo u sebi. Time je čisti bitak po sebi i nuždan. I ako je u njemu misao i stvarnost jedno, ne znači da je on »statika i sumarni relikv svemira« nego motor smješten u srce svemira (imanencija!). Neka pomisli marksist, što bi bila njegova praksis, kad bi se njegova misao poklapala sa svemirom i svim njegovim mogućnostima!

Zaustavimo još malo svoju pažnju na nužnom biću.

Ono je, dakle, i stvar i misao, a ne samo misao ili ideja. Ali između stvari i misli u njemu nema nikakve stvarne suprotnosti, ni relativne. U njemu se stvar i misao, ono što je stvar i ono što je misao, samo logički razlikuju. Stoga se vjernici krivo sude kada im se zbog vjere u Boga kao nužno biće predbacuje da su idealisti. Njihov je Bog stvar (dakako kao osobno biće), a ne samo misao, ideja, kao što smo rekli. Dapače, *logički* je prije stvar, a onda misao.

Dalje, iz posvemašnje stvarne istovjetnosti stvari i misli u nužnom biću ne treba izvoditi nikakve apsurdne pozivajući se na nužnost stvarne suprotnosti, bar relativne, između stvari i spoznavaoaca, subjekta i objekta spoznaje. Postoje, naime, dvije vrste spoznaje: objektna i subjektivna. Prva je onda kada spoznavalac spoznaje stvar koja je bar relativno izvan njega, a druga je ona kojom spoznavalac postaje svjestan samoga sebe. Ova posljednja zapravo je autoluminoznost same stvari, prozirnost stvari samoj sebi, intencionalna prisutnost stvari sebi samoj, pri-sebnost, svijest o sebi. U Bogu je ta subjektivna spoznaja, a ne ona objektna, koja je znak nenužnosti, kako smo vidjeli.

Sve je to spekulacija, ali čiju smo uporabu opravdali u prethodnom podnaslovu.

Sve je to spekulacija, ali koja se izvodi istim vrhovnim principima kao i matematička spekulacija.

Sve je to spekulacija, ali uskrsla u novom svjetlu iz groba, u koji ju je Kant bio zakopao.

*** Objava nas uči da postoji u nužnom biću dijalektika u osobnosti.**

Prethodnim smo dokazima išH za tim da ustanovimo narav prirode (fisisa), ima li ona svojstvo neminovnosti ili nema. Taj problem nameće se svakom čovjeku. I svatko ga postavlja. Međutim, njega nije moguće riješiti pokusom ili iskustvom, jer neminovnost (nužnost) ne podliježe opažanju. Pritekli smo stoga logičnom razmišljanju, teoretiziranju. Ono nas je dovelo do zaključka da materija nije neminovno biće. Kako pak materijalisti dolaze do podatka da materija *jest* neminovno biće? Svakako ne opažanjem. Ne ostaje im, dakle, drugi put, osim logičkog, ili da pretpostave neminovnost materije. U prvom slučaju znanstveni su koliko i mi, u drugom slučaju sve što izvode iz materije kao pretpostavljenog nužnog bića, dovoljnog samom sebi, serije su čistih pretpostavki koje se ničim ne dadu potvrditi. Zašto u tom slučaju sebe zovu znanstvenima (»naučnicima«), a nas spekulativnim — idealistima, iluzionistima?

Vjernički oprez ovdje i sada

Suočeni s materijalističkim nazorom na svijet, mi vjernici, posebno kršćanski mislioci, prisiljeni smo radi obrane svoga uvjerenja iznositi razloge u prilog našoj vjeri. To se i čini, premda ni Izdaleka u tolikoj mjeri u kolikoj se Iznose prigovori protiv nje. No pritom moramo paziti na to da su marksistički materijalizam i marksistički pisci oni pred kojima valja obraniti istinitost našeg vjerovanja. To znači da pri svojoj obrani uvijek moramo držati na pameti i dobro uzimati u obzir ono što oni misle o temi 0 kojoj u obrani govorimo, osobito ako želimo iznositi razloge za našu obranu uzete iz njihova vlastita sistema. Mislim da se u tome katkada griješi pa bih ovdje, ilustracije radi, htio iznijeti nekoliko primjera.

Primjer 1.: Dr. Branko Bošnjak u knjizi *Filozofija i kršćanstvo* (Zagreb 1966) piše da se drži »racionalističke filozofije« (17), da su za nj u njegovim očima »racionalizam i marksizam sinonimi« (17). Stoji dakle na strogoj marksističkoj poziciji dr. Stojkovića za kojeg je sve Izvan marksizma nenaučno i iracionalno itd. A s naše se strane dr. Bošnjaku prigovara: Nije li možda svjestan da njegov nazor na svijet nije više dijalektički i autentično marksistički kada za njega uzima Izraz »racionalistička filozofija«.

Primjer 2.: Dr. Branko Bošnjak u Istoj knjizi na više mjesta ističe da su svemir i čovjek u njemu bez svakog naravnog smisla i svrhe. Tako kaže: »Čovjek ne nastaje po svrhovitom djelovanju u prirodi... Stoga na pitanje: zašto je čovjek *nastao*, ne može ništa drugo reći već: *nizašto*« (579/580). S naše se katoličke strane tvrdi da to nije dijalektički materijal-

* J. JANZEKOVIČ, »Filozofija i kršćanstvo« u *Crkva u svijetu* 3 (1968) br. 3, str. 3. S ovom malom primjedbom i slijedećima ne želim nipošto zasjeniti ili oduzeti tom »članku njegovu filozofsku vrijednost. (Članak je preveo Božidar Šantić DI.)

lizam, da marksisti ne misle o sebi da su »nizašto«, da je Marx znao zašto je na svijetu, da, prema Marxu, sva priroda teži za što većom savršenošću, da bi Marx i Engels rekli da smo na svijetu zato da ubrzamo prirodni razvoj prema komunizmu itd.^"

Međutim, svrsishodnost (celishodnost) jedna je od temeljnih kategorija dijalektičkog materijalizma na koju se gleda ovako: »Celishodnost je kategorija primenljiva *samo na pojave* organskog (živog) sveta, društva i čovjeka... U živom svetu takve su pojave npr. mimikrija, prilagođavanje organizama sredini itd.; u društvenom životu — funkcionisanje sistema društvene osnove i nadgradnje, celishodna ljudska delatnost itd. Ove i društvenice *nesumnjive celishodnosti* pojava svuda gde postoji živa materija *teleologija* (ne teologija!) hipertrofira u teoriju postojanja nadindividualnog cilja *cele prirode* — u krajnjoj liniji boga« (Stojković, str. 98, br. 118).

Marksizam dakle steže svrsishodnost na pojave organskog svijeta. Stoga dr. Branko Bošnjak posve točno u duhu marksističkog materijalizma kaže da je čovjek nizašto, jer njegovo nastajanje nije izvedeno svrhovitim djelovanjem prirode. Tako, prema marksizmu, nema svrhovitog djelovanja pa, prema tome, otamo čovjeku smisao ne može ni doći. Svako priznanje svrhovitosti djelovanja prirode i po njemu vodi k Bogu (14), kao i prema Stojkoviću. Time ne poriče cjelovitost ljudske djelatnosti, praktično ciljevitog hoda u komunizam, kao ni Stojković. Drugim riječima: čovjek nije teleološki nastao i u tom smislu nema cilja, ali, kada je tu kao živi organizam, ima sposobnost teleološkog djelovanja. Ta je teza doduše problematična, ali marksistički je stav dr. Bošnjaka izvan svake sumnje.

Primjer 3.: Da bi opravdao nijekanje Boga, dr. Bošnjak trudi se da pokaže kako pojam o Bogu sadrži unutrašnje protuslovlje. To je njegova omiljela metoda. Njom se kao imanentnom kritikom poslužio i u dijalogu s Mijom Škvorcom o vrijednosti Evanđelja, trudeći se da u njima pronađe protuslovlja. Unutrašnje protuslovlje neke biti ili teksta dokaz je da je takvo biće, odnosno tekst, nemoguće ili neistinit.

S naše mu se strane odgovara da se on kao dijalektičar nema prava služiti protuslovljem kao dokazom nemogućnosti i neistinitosti jer dijalektika dopušta protuslovlje stvari. On je za nas zbog toga materijalist, a nije dijalektički marksistički materijalist.^"

Da li s pravom tako ocjenjujemo dr. Bošnjaka? Dijalektičari doduše dopuštaju protuslovlje u *stvarnosti*, ali ne u *stvari*. Stvarnost u kojoj je zapretno protuslovlje su procesi, razvoji, stvari u gibanju. Dijalektika stvari dijalektičarima je nepoznata. Za njih postoji dijalektika *stvari-procesa*. Zato će Hegel reći: »Der Anfang enthält also beides. Sein und Nichts — Početak dijalektičkog razvoja uključuje oboje: biće i ništa«, tako da je biće

'» Na istom mj., str. 6.

" Na istom mj., str. 9.

ne-biće i da je ne-biće biće. I Engels će reći: »Dok gledamo stvari u stanju *mirovanja*. .. *nemaju* nikakva *protuslovlja* u sebi... Ali je sasvim drukčije, čim gledamo stvari u *njihovu gibanju*, tu odmah zagazimo u protuslovlja.«¹ Stvari-procesi jesu, dakle, dijalektički, dok o stvarima dijalektičari ne govore tako. Zato Stojković, izlažući osnove marksizma, za kriterij istine kaže da se sastoji od prakse, ali za praktičnu provjeru istine veli da može biti *neposredna* i *posredna*, pa ih ovako opisuje: »Sa razvojem teorijskog sadržaja nauke i njenim uključivanjem u praksu kao *neposredne* proizvodne snage, provera istine u nauci postiže se eksperimentom . . . *Posredna* provera naučnih hipoteza vrši se *logičkim dokazivanjem*. . .« (Stojković, str. 117, br 141). Eto logičkog dokazivanja kao provjere istinitosti jedne teorije. Marksisti ne kidaju veze s formalnom logikom koja je, prema njima, »logika mirovanja, formalna i apsolutna«. Uvjereni su da su dijalektička i formalna logika u naučnom mišljenju »povezane i djeluju na svim etapama toga mišljenja«. Predbacuju joj samo to što se povezala materijalističkim gledanjem na svijet. Engels je čak i za to da formalna logika vrijedi u »oblasti sitne trgovine« zbog relativne statičnosti te oblasti (Stojković, str. 118, br. 142). Stoga Bošnjak stoji na liniji *dijalektičkog* marksističkog materijalista kada s unutrašnjim protuslovljem pokušava osporiti pojam Boga, koji nije u procesu.

Primjer 4.: Zbog istog razloga ne možemo reći da se mogućnost spoznavanja beskonačnosti materije može u dijalektičkoj filozofiji smatrati problematičnom, jer je, prema spoznajnoj teoriji dijalektičkog materijalizma, kriterij za ispravnost spoznaje praksa. Teško, međutim, praksom, eksperimentom, promatranjem ili si. možemo potvrditi zaključak o beskonačnosti materije, jer beskonačnost ne podliježe iskustvu.²*

Što bi bilo istina kada bi, prema marksistima, postojala samo neposredna praktična provjera istine. No, uz neposrednu provjeru, marksisti znaju i za *posrednu*, a to ne biva »uključivanjem u praksu teorijskog sadržaja nauke nego logičkim dokazivanjem«, kao što smo prije istaknuli.

Primjer 5.: Treba pripaziti i na fraze u našem dokazivanju Božje opstojnosti. Ako u tom dokazivanju negdje kažemo da isključujemo materiju kao prvi uzrok: *Prvi uzrok je zaista sasvim drukčije biće nego li je sve što nas okružuje* — marksisti prihvataju i kažu: *Ne može se kazati da postoje zvijezde, planete, brda, rijeke, biljke, životinje, ljudi. . . i materija. Materija nije ništa od svega toga.*³ Reknemo li: *Ako tko misli da prvi uzrok treba nazvati baš materija, neka to slobodno učini. . . U tom slučaju morat će materiji pripisati sve ono, što pripisuju filozof i vjernik Bogu* — marksisti odgovaraju: *Upravo to i činimo. Materija je po sebi, beskrajna, vječna, puna savršenosti, autodinamička. Itd.*

¹ Na istom mj., str. 8.

² I. STRILIĆ, nav. čl., str. 100. Dragocjen članak za upoznavanje problema beskonačnosti materije i u vezi s tim problema njezina postanka.

³ A. G. SPIRKIN *Kurs marksistskoj filozofa*, Moskva 1963, str. 82. Navedeno prema I. STRILIĆ, nav. čl., str. 110.

Tih nekoliko detalja iz naših obrana pokazuju da ni mi ne ambijentiramo svoje kršćanske filozofije u misaoni materijalistički okoliš u kojem živimo, kao što smo to rekli za marksističke filozofe. Sigurno bi bilo drukčije kad bismo više čitali knjige i članke jedni drugih. Čini se pak da svatko čita svoju lekturu, jedni uz druge, već četrdeset godina. Ni koncil-ska smjernica: Upoznajmo ateizam — ni marksistički regulativu! princip: razvojnost i kritičnost — nisu mnogo postigli.

Zaključak

Na apel dr. Andrije B. K. Stojkovića, profesora Beogradskog univerziteteta, u priručniku *Osnovi marksističke filozofije*, da vjernici što prije pogledaju stvarnosti u oči i napuste vjeru u Boga, odgovaramo:

1. Njegov apel temelji se na krivom pojmu religijskog znanja, na izbjegavanju dokazivanja apsolutnosti materije, na osebnom poimanju filozofije na zastarjelom preziru spekulativne metode.

2. Imamo čvrstih razloga da ne prihvatimo materijalizam koji nam autor nudi. To su: nespojivost materijalnih kontingentnih fenomena s apsolutnošću bitka, složenost materije, ograničena savršenost materijalne evolucije, stvaralačka praksa kao pokazatelj kontingentnosti materije.

3. Naposljetku pak napominjemo da želimo bolje upoznati marksistički materijalizam kako bismo se marksistima mogli bolje predstavljati.

»GRUNDLAGEN MARXISTISCHER PHILOSOPHIE«

Zusammenfassung

Auf den Appell von Prof. Dr. Andrija B. K. Stojković von Belgrader Universität, den er im Handbuch »Grundlagen marxistischer Philosophie*« stellte, die Gläubigen sollten endlich der Wirklichkeit in die Augen schauen und den Glauben an Gott aufgeben, geben wir folgende Antworten:

1. Seine Forderung gründet sich auf den falschen Religionsbegriff, auf die Vermeidung eines Beweises für die Absolutheit; der Materie, auf eine eigenartige Philosophieauffassung, auf die veraltete Verachtung einer spekulativen Methode.

2. Wir haben feste Gründe, den Materialismus, der vom Autor geboten wird, nicht anzunehmen. Es sind: Unvereinbarkeit materieller kontingenter Phänomene mit der Absolutheit des Seins; Komplexität der Materie; Begrenzte Vollkommenheit materieller Evolution; Schöpferische Praxis als Anzeiger von der Kontingenz der Materie.

3. Schliesslich wollen wir noch anmerken, dass es in unserem Interesse steht, den marxistischen Materialismus besser kennenzulernen, damit wir uns selbst den Marxisten besser vorstellen könnten.